

STVARANJE SPOSOBNOSTI: TEORIJA O LJUDSKOM RAZVOJU

Martha C. Nussbaum, *Creating Capabilities: The Human Development Approach*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge MA and London UK, 2011

Marko Konjović

Marta Nussbaum (Martha Nussbaum) jedna je od najplodnijih filozofa današnjice. Ona u svojim delima oštroumno preispituje i dalje razvija, između ostalog, teorije o osećanjima, društvenoj pravdi i književnosti, feminističke uvide, ideje o ulozi obrazovanja u liberalnim demokratijama, kao i ključne ideje antičke grčke i rimske filozofije. Njena knjiga *Creating Capabilities: The Human Development Approach* (*Stvaranje sposobnosti: Teorija o ljudskom razvoju*), međutim, ima malo drugačiji zadatak. U ovoj knjizi, Nussbaum nastoji da približi široj publici novu teorijsku paradigmu o kvalitetu života i o društvenoj pravdi, poznatu u filozofskoj literaturi kao *teorija o ljudskom razvoju* (*Human Development Approach*) ili kao *teorija o sposobnostima* (*the Capabilities Approach*). Ovo svakako nije lak zadatak, imajući u vidu kako interdisciplinarni karakter teorije, tako i činjenicu da je Nussbaum, u saradnji sa ekonomistom Amartyjom Senom (Amartya Sen), više od jedne decenije razvijala ovaj alternativni pristup. Ipak, svojim prijemčivim stilom i bogatstvom primera iz stvarnog života, ona uspeva u ovom zadatku. Stoga knjiga *Creating Capabilities* predstavlja izuzetan uvod u teoriju o sposobnostima, te uspeva da podstakne čitaoca na razmišljanje o sledećim pitanjima: Šta je potrebno da bismo jedno društvo smatrali pravednim? Na koji način treba da organizujemo društvene institucije ne bismo li ideal pravednog društva dostigli?

Nussbaum opisuje teoriju o sposobnostima kao novu teorijsku strukturu koja postavlja jednostavno, ali zanemareno, pitanje: *šta su ljudi zaista sposobni da rade i da budu?* (str. 18). Postulirajući ovo pitanje kao osnovno pitanje pravde, teorija o sposobnostima oštro se suprotstavlja postojećim modelima koji su tradicionalno problem društvene pravde posmatrali kao problem preraspodele materijalnih resursâ.

U svom karakterističnom stilu, autorka započinje knjigu snažnom i uznemirujućom pričom o životu Vasanti, siromašne Indijke, koja je zarobljena u „u nasilničkom braku“

jer je suprug tuče, bez sopstvenog novca i imovine. Vasantina priča trenutno zaokuplja čitaočevu pažnju, pružajući istovremeno intuitivan uvid u glavne pretpostavke teorije o sposobnostima. U drugom poglavlju Nusbaum daje detaljniji opis teorije, gde eksplicitno podvlači distinkciju između sopstvene verzije pristupa sa jedne strane i Senove verzije sa druge. Možda najznačajni deo drugog poglavlja predstavlja definisanje ključnih pojmova teorije. Zamislimo dve osobe, poziva nas Nusbaum, pri čemu jedna od njih gladuje jer nema dovoljno hrane, dok druga posti iz religijskih razloga. Iako obe osobe imaju isto „funkcionisanje“ (*functioning*), odnosno isti nivo uhranjenosti, one imaju različite „sposobnosti“ (*capability*), jer dok druga osoba ima sposobnost, odnosno mogućnost, da dostigne neophodni nivo uhranjenosti, prva osoba tu sposobnost nema. Teorija o sposobnostima, kako i sam naziv otkriva, nastoji da prikaže upravo ovu distinkciju, te da dokaže da pravedna država treba da obrati pažnju na razvijanje minimalnih ljudskih sposobnosti (str. 20–28). Kao što je poznato iz njenih prethodnih radova, Nusbaum razvija teoriju univerzalnih i osnovnih političkih prava koja su detaljno, ali neodređeno, predstavljena kroz listu deset centralnih sposobnosti: (i) život, (ii) telesno zdravlje, (iii) telesni integritet, (iv) čula, mašta i misao, (v) osećanja, (vi) praktični razum, (vii) pripadnost, (viii) druge vrste, (ix) igra, i (x) kontrola nad sredinom. Nažalost, autorka u ovoj knjizi ne nudi argument u prilog svoje liste; umesto toga, plauzibilnost liste Nusbaum brani tako što tvrdi da je ovih deset ljudskih sposobnosti intuitivno prisutno u pojmu ljudskog dostojanstva, kao i da su deset ljudskih sposobnosti koje ona identifikuje sposobnosti koje bi razumni građani mogli da žele.

Treće poglavlje, naslovljeno „Neophodna protiv-teorija“ (*“A Necessary Counter-Theory”*), sažeto ističe sličnosti i razlike između teorije o sposobnostima i drugih preovlađujućih teorija. Tačnije, u ovom poglavlju autorka ukratko predstavlja debatu sa Džonom Rolsom (John Rawls). Slično tome,

autorka nudi i utilitarističko tumačenje BDP (bruto domaći proizvod) pristupa ekonomskom razvoju, te ističe značajne mane ovakvog pristupa pitanju društvene pravde. Ovo poglavlje sadrži i kratko poređenje teorije o sposobnostima sa dominantnom teorijom o ljudskim pravima.

U četvrtom poglavlju, autorka nas vodi na vrtoglavo putovanje kroz nekoliko ključnih filozofskih pitanja: (i) kako možemo da izaberemo relevantne sposobnosti, (ii) koja je razlika između teorije o sposobnostima i teorijâ društvenog ugovora, (iii) da li teoriju o sposobnostima treba da shvatimo kao deontološku ili kao konsekvencijalističku teoriju? Ovo su vrlo interesantna filozofska pitanja koja zahtevaju detaljnu analizu; no filozofska publika verovatno neće biti zadovoljna njihovim sažetom i nedovoljno razvijenim spominjanjem. Imajući u vidu Rolsovu pretpostavku o postojanju „razumnog pluralizma“ (*reasonable pluralism*), odabir ključnih političkih principa nije nimalo lak zadatak koji se može sažeti u svega nekoliko stranica. Slično tome, i teorija o sposobnostima i teorije društvenog ugovora imaju bogatu i raznovrsnu istorijsku podlogu; stoga, poređenje ove dve tradicije zahteva daleko opsežniju analizu. Filozofi se mogu zapitati, najzad, da li teorija o sposobnostima uopšte može i treba da se tumači ili kao deontološka ili kao konsekvencijalistička teorija. Odnosno, filozofi se mogu zapitati da li su ove dve tradicije jedine paradigme koje zaslužuju da se razmotre. Moguće je, na primer, da teorija o sposobnostima predstavlja kombinaciju ove dve dominantne porodice, ili pak, da teorija o sposobnostima deli mnogo karakteristika sa etikom vrlina. Istovremeno, ovo su pitanja koja verovatno neće biti od naročite zanimljivosti za ne-filozofsku publiku, koja se lako može izgubiti u mnoštvu specijalizovanih termina, poznatih i nepoznatih imena, kao i u skokovima iz jedne istorijske epohe u drugu.

U narednim poglavljima, autorka obrazlaže niz problema koji su u dosta detalja raspravljani u filozofskoj literaturi. Tema petog

poglavlja jeste analiza pitanja poštovanja kulturne raznolikosti, kao i prigovora o kulturnom imperijalizmu teorije, dok je tema šestog poglavlja proširivanje teorije o sposobnostima na područje globalne pravde. U narednom, sedmom poglavlju, Nusbaum nas vodi na još jedno zanimljivo putovanje: na putovanje kroz istoriju filozofije. Na dvadesetak stranica, autorka daje obrise onih filozofskih ideja, tradicija i mislilaca koji su inspirisali stvaranje teorije o sposobnostima. Problem sa ovim poglavljem, međutim, isti je kao problem sa četvrtim poglavljem. Sa jedne strane, neki filozofi (barem oni koji su zainteresovani za istorijski pristup) doživće ovo poglavlje kao zanimljivo i podsticajno, dok će ga drugi doživeti kao zbrzano i zbunjujuće. Sa druge strane, ne-filozofi će se ponovo naći u čudu kada iz paragrafa u paragraf budu čitali neke od ideja Aristotela, Cicerona, Seneke, Adama Smita (Adam Smith), Tomasa Pejna (Thomas Paine), Džona Stjuarta Mila (John Stuart Mill) i Tomasa Grina (T. H. Green).

Osmo poglavlje ukratko predstavlja brojna pitanja kojima se bave novija istraživanja inspirisana teorijom o sposobnostima. Neka od tih pitanja su: (i) problemi nepovoljnog položaja marginalizovanih grupa u razvijenim društvima, (ii) problemi rodne neravnopravnosti (pogotovo položaj žena u mnogim društvima), (iii) problemi uključivanja (fizičkih i mentalnih) invalida i bolesnih, (iv) uloga obrazovanja u liberalnim demokratijama, (v) prava životinja, i najzad, (vi) briga o prirodnoj okolini.

Knjiga se sastoji, povrh svega, i od dva dodatka koji su, svaki na svoj osoben način, od naročite zanimljivosti za filozofe. Dodatak A, nazvan „Hekman o sposobnostima“ (‘‘Heckman on Capabilities’’), hvali doprinos ekonomiste Džejmsa Hekmana (James Heckman) teoriji o sposobnostima. Ovim dodatkom Nusbaum ujedno sugerise da filozofi ove tradicije treba da aktivno istražuju doprinose ostalih teoretičara, što svakako ne deluje neuobičajeno. Ono što jeste neuobičajeno, međutim, upravo je izbor

teoretičara za kojeg autorka smatra da u značajnoj meri doprinosi razvoju teorije. Hekman, ipak, koristi ideju o sposobnostima na krajnje ograničen način: u njegovim delima, naime, sposobnosti predstavljaju isključivo veštine, talente, karakterne osobine i lične potencijale za razvoj. Ovakvim uskim shvatanjem sposobnosti, Hekman zanemaruje jednu od ključnih briga koju Sen i Nusbaum uporno ističu: ne smemo zanemariti niti društveni uticaj niti prožimajuće društvene implikacije određenih prirodnih karakteristika. Njihov poznati primer je nemogućnost osobe koja je fizički hendikepirana da bude u potpunosti pokretna. Razlog za tu nemogućnost nije njena prirodna karakteristika (fizička hendikepiranost), već nepostojanje adekvatne infrastrukture (rampe, posebna vozila, posebna parking mesta i tome slično) koja bi je osposobila da se nesmetano kreće. Stoga, čini se da bi bilo daleko korisnije da se filozofi koji rade u paradigmi sposobnosti uključe u konstruktivan dijalog sa onim teoretičarima koji istražuju iste probleme, iako koriste drugačije termine. Istaknuti primer jesu začetnici etike razvoja (*development ethics*).

Dodatak B, suprotno ovome, sažeto predstavlja debatu između dva idejna tvorca teorije o sposobnostima: same autorke i Amartje Sena. U ovom delu knjige Nusbaum oštro kritikuje Senovu distinkciju između ljudske delatnosti (*agency*) i blagostanja (*well-being*). „Distinkcija je nejasna“, piše Nusbaum, „i nimalo korisna za sve one koji su, poput Sena, odbili (sa dobrim razlozima) utilitarističke pojmove blagostanja“ (str. 200). Nasuprot Senu, autorka tvrdi da su dovoljne dve stvari kako bi se shvatila distinkcija koju Sen uvodi: (i) insistiranje na razvijanju ljudskih sposobnosti, a ne funkcionisanja, i (ii) sposobnost praktičnog razuma, koja zauzima jednu od ključnih pozicija na listi centralnih ljudskih sposobnosti. Ovaj argument ubedljiv je, međutim, samo za one koji, zajedno sa autorkom, podržavaju formiranje jedne konkretne, ali neodređene, liste ljudskih sposobnosti, poput

liste koju sama autorka predlaže. Sen je poznat, pak, po tome što odbija da podrži bilo kakvu listu ljudskih sposobnosti, te smatra da proces stvaranja liste treba prepustiti samim članovima društva koji bi se kroz javne rasprave i „atinske agore“ složili oko ključnih sposobnosti za to konkretno društvo. Senovo odbijanje, kao i njegov argument za takvu poziciju, nisu naročito ubedljivi. Sen u svojim delima, najpre, neprekidno spominje važnost adekvatne zdravstvene nege, obrazovanja, kao i političkih sloboda, sugerišući time da su sposobnosti, barem one koje su zastupljene u njegovim delima, dovoljno važne da bi bile institucionalno zaštićene. Drugo, neke sposobnosti previše su značajne i krhke da bismo njihov izbor prepustili diktatu kulturnih tradicija, jer kulturne vrednosti predstavljaju odraz onih vrednosti koje najmoćniji članovi društva cene. Najzad, ukoliko je jedini liberalni način da se izaberu relevantne sposobnosti putem javnih diskusija, Sen već pretpostavlja sposobnost praktičnog razuma koju Nussbaum ističe, kao i sposobnost društvenog i političkog učestvovanja. Senov argument je, dakle, nekonzistentan i cirkularan.

U knjizi od 203 stranice (dodajmo tome uvod, bogatu bibliografiju i indeks), neophodno je istaći, prisutna je jedna dvoznačnost: Nussbaum ističe da teorija o sposobnostima može da se razume kao komparativna analiza kvaliteta života sa jedne, i kao delimična teorija pravde, sa druge strane. Prvo tumačenje teorije najbolje je predstavljeno u delima Amartje Sena, dok Nussbaum nastoji da ovu teoriju predstavi kao teoriju o društvenoj pravdi. Ovaj donekle drugačiji razvoj jedne ideje predstavlja ujedno i najveći izazov koji autorka ne rešava na najbolji način u knjizi koja treba da bude uvodnog karaktera. Naime, Senova verzija teorije kao komparativne analize kvaliteta ljudskog života u značajnoj meri je zapostavljena, te je naglasak upravo na verziji pristupa kao teorije o društvenoj pravdi.

Ovo nije naivan previd, s obzirom na to da je Sen razvio ideju o ljudskim sposobnostima

kao reakciju na duboko ukorenjene teorije koje su analizirale kvalitet života tako što su posmatrale ekonomski razvoj, meren kao bruto domaći proizvod (BDP) po glavi stanovnika. BDP po glavi stanovnika, međutim, samo je prosek. Zamislivo je, a i prisutno u određenim društvima, da neka država ima visok BDP, a da pritom ne znamo na koji način je bogatstvo raspoređeno, niti ko ga kontroliše. Takođe, BDP pristup u potpunosti zanemaruje ostale činioce koji su važni za merenje kvaliteta života: tačnije, BDP pristup ne govori nam ništa o zdravlju, nivou obrazovanja, mogućnostima, niti o slobodama građana. Dakle, imajući u vidu da je cilj knjige predstavljanje teorije o sposobnostima široj publici, bilo bi prikladno da je Nussbaum u više detalja objasnila Senovu verziju pristupa. Opisujući teoriju o sposobnostima ili kao teoriju pravde ili kao komparativnu teoriju o kvalitetu života, autorka pravi još jedan značajan previd: ovakav dualistički opis daje utisak da se teorija o sposobnostima može tumačiti samo na jedan od ova dva ponuđena načina. Moguće je, pak, opisati teoriju o sposobnostima na apstraktniji način, te je koristiti kao osnov za obrazovanje moralne teorije, ili kao osnov za različita sociološka, antropološka, psihološka, i rodna istraživanja.

Važno je još napomenuti da bi filozofi mogli biti iznenađeni činjenicom koliko često Nussbaum naglašava da određena pitanja i problemi zahtevaju dodatnu analizu. Ovakva strategija može se protumačiti, međutim, kao poziv i ohrabrenje da se filozofi aktivnije uključe u analizu teorije o sposobnostima kroz druga dela, kako same autorke, tako i ostalih mislilaca. Zaista, Nussbaum u zaključku primećuje da su upravo čitaoci knjige „autori sledećeg poglavlja u priči o ljudskom razvoju“ (str. 187), te ističe postojanje Asocijacije za ljudski razvoj i sposobnosti (*The Human Development and Capability Association*) koja broji preko 700 članova.

Poput autorke, i ja se nadam da će se filozofi, kao i šira publika, u budućnosti podrobnije

baviti analizom teorije o sposobnostima, s obzirom na to da ovakav pristup problemima društvene pravde obećava plodne rezultate i privlačne zaključke. Teorija o sposobnostima, takođe, privukla je pažnju mnogih međunarodnih organizacija, poput Ujedinjenih nacija, te ima potencijal da izađe iz relativno uskih filozofskih okvira i da značajno doprinese pravednijem razvoju mnogih društava.

Uprkos njenim nedostacima, knjiga *Creating Capabilities* predstavlja dašak svežine

u moru usko specijalizovanih knjiga o problemima društvene pravde. Napisana u čitljivom stilu, karakterističnom za autorku, obogaćena mnoštvom živopisnih primera koji podstiču na razmišljanje o ključnim problemima današnjice, knjiga *Creating Capabilities* pogodna je za ne-filozofsku publiku koja će se možda, inspirisana ubedljivim argumentima, pridružiti borbi protiv nepravde; istovremeno, knjiga predstavlja izuzetan uvod u teoriju o sposobnostima za one filozofe koji uviđaju neke od mana duboko ukorenjenih teorija pravde.

